

ŠALOM FINCI

**S TITOVOM VOJSKOM
U JUGOSLAVIJI**

BEOGRAD

1974

Šalom Finci:

S TITOVOM VOJSKOM U JUGOSLAVIJI

Beograd 1974.

Odgovorni urednik:

Mile Salom

Recenzent:

Dr Lavoslav Kadelburg

Izdavač:

Savez jevrejskih opština Jugoslavije
Beograd, 7. jula 71-a/III

Tehnička oprema:

Josip Erlih

Tiraž:

1000 primeraka

Štampa:

Štamparija Jugoslovenskog udruženja
"Nauka i društvo"
Beograd, Božidara Adžije 11/1.

Naslov originala:
BIŠLJIBUT BECAVA TITO

Prevod sa hebrejskog:
Eajim Salmona

בשליחות
בצבא טייטש

ספרית פועלים
רשומות-גולה

ŠALOM FINCI

1916 - 1954

Rodjen je 1916. godine u Sarajevu. Još kao dečak uključio se u redove jevrejske omladine i tu izrasta u jednog od rukovodilaca u "Hašomer hacairu" naprednom levičarskom pokretu jevrejske omladine. Bili su to počeci tog pokreta i Šalom je u Sarajevu bio jedan od onih koji su mu učvrstili osnove i ideološku orijentaciju. U to vreme su mnogi članovi hašomer-hacairskog pokreta posustali zbog opšte svetske situacije i odricali se načelnih ideja pokreta skrivajući se iza šupljih fraza. Poput većine u Hašomer hacairu Šalom je bio jedan od tih koji se ne samo u Sarajevu već svuda borio protiv renegata ukazujući na njihove lične slabosti.

Kada se iselio iz Jugoslavije 1939. godine u Palestinu, njemu je bilo jasno da će svoj dom izgraditi u kibucu, poljoprivrednom kolektivu, jer je u njemu video nastavak započetog puta. U kibucu Gat je bio jedan od prvih koji je počeo da obrađuje zemlju u dotle pustom i zabačenom delu zemlje.

I pored velike neizvesnosti pred onim što ih očekuje, on je znao da ulije veru i snagu drugim članovima kibuca, tvrdeći da imaju moći da taj predeo puste zemlje pretvore u plodne oranice koje će omogućiti naseljenicima dostojan život.

Ono što je bilo najkarakterističnije za Šalona bila je njegova ogromna ljubav prema zemlji i narodu. Razumljivo je onda da se u kritičnim i sudbonosnim danima za čovečanstvo i posebno za Jevrejstvo, Šalom među prvima dobrovoljno

priključuje posebnim jedinicama, koje su imale specifične zadatke u borbi protiv neprijatelja, protiv nacista i fašista uopšte.

Kao takvog zatičemo Šaloma i među jugoslovenskim partizanima, koji su uz velike ljudske žrtve vodili borbu protiv daleko nadmoćnijeg neprijatelja.

Koncizan prikaz događaja je samo izraz skromnosti čoveka koji je svoj život ispunio ljubavlju prema svom narodu.

Njegov život pun sadržaja i perspektiva, sticajem tragičnih okolnosti je prekinut 1954. godine kada mu je bilo svega 38 godina. Poginuo je na tradicionalnoj proslavi padobranaca u gledalištu na koje se srušio avion. Isuviše rano se ugasio život čoveka koji je mogao još mnogo dopriniti svome kibucu Gat, kao i svojoj porodici.

Zahvaljujući Savezu jevrejskih opština Jugoslavije, nažalost, tek posle dvadeset godina od smrti Šaloma Finca objavljujemo prevod njegovih zapisa u nadi da će njegovi autentični prikazi uneti još nešto svetla u tragediju koja je zaćesila jevrejsku zajednicu Jugoslavije.

Beograd, januar 1974.

Hajim Salmona

Uvodna reč

Velike promene do kojih je došlo u Jugoslaviji u toku rata izazvale su opšte divljenje u svetskom javnom mnenju. Jugoslovenski partizani ne samo što su isterali neprijatelja iz zemlje, već su postavili i temelje za novi i napredniji politički poredak.

Tokom godine dana koju sam proveo s njima shvatio sam kako i zašto su se probudile uspavane naročne snage u pravu u okrutnoj borbi protiv unutrašnjeg i spoljnog neprijatelja.

Pošli smo tamo da potražimo Jevreje, da im pomognemo, da ih ohrabrimo, otišli smo da ohrabrimo članove našega pokreta^z u borbi i da im donesemo ohrabrujuće vesti iz naše zemlje i njenog pionirskog dela.

Našli smo ih malobrojne. Malo Jevreja i još manje članova pokreta. Za sve vreme mog boravka u Jugoslaviji, svega 12 naših drugova u raznim mestima, a otada ih je još nekoliko poginulo.

Jugoslovensko jevrejstvo je desetkovano. Slomljena mu je kičma. Halučki pionirski pokret koji je brojao nekoliko hiljada omladinaca više ne postoji. Pojedinci su još uspeli da se probiju do nas. "Jevrejskog pitanja" u Jugoslaviji neće više biti, ali činjenica da je to Jevrejstvo propalo, kao i da su stradali Jevreji u ostalim zemljama Evrope krvavo je svedočanstvo o rešenju "Jevrejskog pitanja".

-o-

---

z Hašomer hacair - napredni jevrejski oml.pokret.

... "Naš pokret u Jugoslaviji je, izgleda, likvidiran. Naši ljudi nisu tamo, izgleda, bili na visini. Nemamo nikakve veze s njima. Dolaze nam samo slabi znaci koji nagoveštavaju zlo. Nemamo mogućnosti da dodjemo do njih neposrednim putem. Ipak moramo, bez obzira na cenu koju ćemo platiti, da dodjemo do njih. To će zacelo biti vrlo teško, ali moramo pokušati da pronadjemo drugove koji će se dobrovoljno prijaviti za takvu akciju. Moje osećanje da ne smemo da izgubimo ni jedan dan. Ne smemo da zakasnimo"... Tako je počeo razgovor između trojice drugova u oktobru 1942. u Tel Avivu.

Zaista je bilo teško, mnogo teže nego što smo pretpostavljali. Zakasnili smo. Da smo otišli smesta, i onda bi bilo kasno. Nismo imali određene ruke da radimo po svom nahođenju. U ratu, kada putevi nisu slobodni, zavisimo ne samo od većih i jačih no što smo mi, nego i od neprijateljskih akcija.

Ništa nije teže od mirenja sa strpljivošću i džentlmenkim stavom Engleza: svet se okolo ruši, drugovi iz dana u dan padaju, a ti si prisiljen da bespomoćno sediš i čekaš. Englezi imaju beskrajno strpljenje. Oni imaju uvek vremena, ne uzbuduju se, hladnokrvni su. "Ako se rat ne svrši ove godine, svršiće se za dve ili tri godine", tako kažu. Na tebi je, međjutim, da prilagodiš svoje muke njihovom strpljenju, jer si u njihovim rukama. Oni imaju snage i sredstava pomoću kojih bi moglo da se stigne na željeni cilj. Kada je stigao željeni dan bili smo presrećni, jer smo mislili da je došao kraj našem čekanju. Sutra ili prekosutra bićeš među drugovima. Sve je već uređeno, nema više prepreka, ali iznenada se pojavi neka sitna tehnička greška i put se odlaže na neizvesno vreme.

Stigli smo u Dernu /grad u Libiji, prim. prevod./, lepi grad na obali Sredozemnog mora. Italijansko stanovništvo je proterano i njihove kuće su upola srušene. Iz tog mesta, posle pet časova leta avionom, stići ćemo na cilj. To nam je bila jedina misao kada smo stigli u Dernu. Pregledali smo stvari, dobili poslednja uputstva i spremni smo već za put, jer prema poslednjoj informaciji večeras leti-

mo. U toku večeri, posle telefonskog razgovora, ispostavilo se da se put mora odložiti, opet iz "tehničkih razloga". Ta priča o telefonskom razgovoru ponovila se osam puta u toku dve nedelje. Razlozi su bili razni: kvar motora, nepovoljno vreme za let i sl. Poslednja tri dana, razlozi su bili drugi: žestoke borbe između partizana i Nemaca upravo u predelu gde je trebalo da se spustimo padobranima. U takvoj situaciji partizani ne mogu da dočekaju avion. Posle, dve nedelje nije bilo noću mesečine, pa je avionima teško ili nemoguće u pomrčini da sa punom sigurnošću nadju određeni cilj. Stoga smo bili primorani da opet odložimo stvar za idući mesec. Nije nam preostalo drugo nego da se opet vratimo u Kairo. Razlozi su možda bili objektivno opravdani, ali uprkos svemu, kada se čovek vraća u svoju polaznu bazu, ima osećanje kao da se vraća sa nekog neuspelog poduhvata. Posle nedelju dana opet letimo za Tunis. Tunis je u međuvremenu oslobođen i to je sada najbliža vazдушna baza za let u Jugoslaviju. Kairo je daleko iza fronta: ~~ima se uverenje~~ da se sve radi sporo i uz užasnu birokratiju.

Dvanaest sati leta nad Zapadnom pustinjom iznad Kirenaike, Tripolitanije i Tunisa. Sam let nije interesantan. Pustinja, pesak, tu i tamo neka zelena mrlja. Ta pustinja je imala veliki strateški značaj. U njoj se vodila jedna od velikih bitaka drugog svetskog rata. Stigli smo u Tunis predveče. Sutradan smo dobili odmor. Dok se penjemo u automobil, čujemo poznate zvuke jevrejske pesme. Osmotrivši bolje, videli smo grupu omladinaca u belim košuljama kako pevaju. Jevrejska omladina. I pored najbolje volje nemamo vremena da im se približimo. Možda sutra. Sutradan, šetajući ulicama, primetili smo devojkicu u beloj bluzi sa značkom Magen Davida na grudima. Obrativši joj se bili smo iznenađeni kad nam je odgovorila na hebrejskom jeziku. Bila je srećna i presrećna pošto je prvi put naišla na jevrejske vojnike. U toku dva meseca, koliko smo proveli u Tunisu, često smo učestvovali na njihovim sastancima i pričali im o zbivanjima kod nas. Nismo mogli mnogo da im se posvetimo. Svakog jutra dobijali smo telefonsko obaveštenje da uveče letimo, da bi se predveče to dogodilo. Svaki dan smo se opraštali od njih, da bi se sutradan opet pojavili. Čitava ta situacija je bi-

la i u njihovim očima neka zagonetka. Jednog dana u 7 sati uveče povelili su nas automobilom iz Tunisa na aerodrom. U prostranom šatoru pregledali smo ponovno padobran, oružje i opremu. Prezeštali smo stvari iz džepa u džep da ništa ne bi smetalo telu pri skoku iz aviona. Ponovno smo prostudirali mapu i dobili poslednje tačne podatke o mestu skoka iz aviona. Još jednom smo morali ponoviti poznate lozinke i druge ugovorene znake.

Napetost je rasla. Približava se 21 čas. To je naš čas. Stižu nova uputstva i mi smo njihove prve žrtve. Za sve vreme leta moramo biti vezani sa padobranom, a ne kao obično - samo kratko vreme pre akcije. To je vrlo teško. Na sreću ta oprema izaziva zamor i toplotu, jer je obuća predviđena za visine u kojima je mnogo hladnije. Opasači padobrana stežu i nema vazduha za disanje. Uzbudjeni smo. Avion je već zatvoren. Svi motori rade i, kako izgleda, ovog puta ćemo dospeti do cilja. Svima je laknulo. Vreme je bilo lepo. Za vreme leta vreme sporo prolazi. Možda je i to znak našeg uzbudjenja. Da bi stišali napetost, stalno nešto radimo. Lvačemo čokoladu, pijemo čaj iz termos. Prema svim podacima treba da stignemo na cilj u 1,30 posle ponoći. Već je prošlo dva sata posle pola noći a nema nikakvih novosti. Osećamo kao da se avion spušta i menja pravac. Pilot nam javlja da ne može da pronađe cilj. Na mestu gde je po proračunu trebalo da bude cilj, nema ugovorene vatre, kao što je predviđeno. Piloti nastavljaju da traže. Posle pola sata javiše nam jedan od članova posade da se nalazimo nad samim ciljem. Vrata na podu se otvaraju i nas trojica padobranaca sedimo blizu tog otvora i gledamo dole. Vide se svetla u obliku slova. Avion se spušta još niže. Bacamo sve naše stvari i zalihe na partizane. Spuštamo naše lične stvari. Sprema se za skok. Pogledamo jedan drugome u lice, rukujemo se i zaželimo jedan drugome sve dobro. Crveno svetlo: "spreman", i za deset sekundi upališe se plavo svetlo koje znači "skakati". U momentu kada je napetost na vrhu, vrata se automatski zatvaraju. Prestrašenim pogledom i uzbudjenim pokretima članovi posade nam karekaju da se povučemo u unutrašnjost aviona. Avion se naglo diže uvis. Njegova četiri motora vratila su ga svoz trzinom natrag u Tunis.

Ispostavilo se da je pilot nekoliko sekundi pre našeg skoka primetio da signali na zemlji nisu identični onim koji su bili predviđeni, pa je odlučio da se vrati. Ovog puta je neprijatelj dobio, između ostalog, i nekoliko knjiga na hebrejskom jeziku, - zbirku slika iz Palestine i prvi broj novog radničkog dnevnika "Mišmar". Mnogo sam se bio radovao što se meni pružila prilika i mogućnost da prvi donesem u porobljenu Evropu i njenim Jevrejima naš prvi list. Nažalost, ta prilika mi je izmakla u jednoj jedinjoj sekundi.

Peripetije su se nastavile. Posle tri nedelje Englezi nas šalju pomorskim putem u Italiju. U to vreme u Italiji je bilo mnogo jevrejskih izbeglica i među njima prilično iz Jugoslavije. Tu smo naišli i na nekoliko naših drugova koji su se nalazili u logoru za izbeglice. Bila su redju njima nekolicina koji su bili internirani u Severnoj Italiji i oni su se pod najtežim uslovima probili kroz front i stigli na oslobođeni deo Južne Italije. Za nas je to bio prvi susret sa ljudima koji su bili članovi ~~različitih~~ ~~organizacija~~, a njima smo mi, članovi kibuca, morali detaljno da pričamo o zbivanjima u kibucima i u zemlji. Tu se nalaze A. i C. Bili su u Vela Luci. Posle raspada predratne Jugoslavije, neke izbeglice pošle su na jug u Dalmaciju. U Splitu su se nalazili mnogi naši drugovi. Kada su videli da nemaju izgleda da tamo ostanu, izvestan broj njih je rešio da se prebaci u Vela Luku, gde je još od pre rata postojala grupa jevrejskih omladinaca koji su tamo učili ribarstvo i spremali se za život u Palestini. Osećaj pripadnosti omladinskom pokretu bio je veoma jak i smatrali su da je bolje i lakše živeti u zajednici nego pojedinačno. Teške uslove života u izbeglištvu nisu mogli dugo da izdrže. Neki su moralno propadali i njihova budućnost nije bila ružičasta. Grupa omladinaca prilikom jedne akcije priključila se partizanima. Drugi deo se razišao na sve strane a samo malo njih nisu se još bili odrekli nade da će kako tako stići u Palestinu i ostvariti svoj životni cilj. "O deset drugova, koji su otišli u partizane, nismo ništa više čuli", rekao mi je A.

Izbeglice u Veloj Luci imali su mnogo teških dana. Italijani su zarobili izvestan broj Jevreja kao taoce. Tri

starija brata naših drugova, koji su otišli u partizane, Italijani su streljali zbog "zločina" njihove mlađe braće. Posle kapitulacije Italije, oni koji su ostali u Veljoj Luci, noću su se uz pomoć partizana prebacili malim brodovima u Italiju. Došli su puni nade da će u što kraćem roku uspeti da se prebace u Palestinu.

Doznao sam da se u Italiji nalazi i Jakov, član našega kibuca. Nekad sam bio njegov vaspitač u pokretu. Već i sama ideja o susretu s njim me je uzбудila. Sreo sam ga na ulici. Bio je jako zauzet. Išao je iz jednog vojnog nadleštva u drugo sa željom da se mobiliše za jednu od jevrejskih palestinskih jedinica. Smatrao je da i on treba da da svoj deo u ratu protiv fašizma.

"Izbeglice neće primiti u vojsku", rekao sam mu. "Ti treba da se prebaciš u Palestinu i da se priključiš kibucu. Ti si svoje već učinio". "Mislio sam da ćeš me prekoriti što se nisam priključio partizanima kao što je to učinio B. Kada smo stigli u Južnu Italiju ja i B. smatrali smo da se moramo i mi boriti. On se priključio partizanima, a ja sam ostao ovde u nadi da ću se moći priključiti jevrejskim palestinskim jedinicama". Rekao sam mu: "Naši drugovi koji se nalaze u Jugoslaviji treba bez izuzetka da se priključe partizanima. Oni koji se već nalaze u Italiji i imaju ozbiljne izgleda da stignu u Palestinu, treba to i da učine i da ne preduzimaju nikakav korak koji će ih još više udaljiti od nas. Ja se nadam da će i naši drugovi potvrditi moje stanovište".

U Bariju sam sreo mnoge partizane. U ono vreme partizani su imali dosta veliku vojnu delegaciju u Južnoj Italiji kao i nekoliko baza za vojne vežbe. U vojnoj delegaciji susreo sam jednu drugaricu Jevrejku. U toku razgovora ona se mnogo interesovala za nas i za život u kibucu pa i za opštu političku situaciju. Objasnila mi je razlog toga interesovanja.

"Ja sam komunist", reče, "medju nama jevrejskim komunistima bila je neka diskusija o nacionalnom pitanju. Sve vreme pre rata smatrali smo se i bili jugoslovenski ko-

munisti. Ukoliko je za nas postojalo 'jevrejsko pitanje' smatrali smo da će se ono rešiti u ratu u koje će narodi ostvariti svoje ciljeve i uspostaviti socijalistički poredak u državi. Ipak ne možemo da se odričemo naših osećanja i boli nas patnja i okrutna sudbina jevrejskog naroda. Mi saosećamo s tim kao Jevreji i kao komunisti. Još jedna stvar. Svojevremeno u Jugoslaviji, koja je bila unitaristička zemlja, mi smo bili i smatrali smo se jugoslovenskim komunistima. Sada će Jugoslavija biti federativna zemlja. Mi možemo da budemo jugoslovenski komunisti, ali će biti i srpskih, hrvatskih ili slovenačkih komunista. Mi ipak jesmo i izgleda da moramo ostati Jevreji. Kao Jevreji treba da nadjemo svoje mesto ovde ili u Palestini. To je direktan rezultat našeg komunističkog gledišta i mi ćemo nastaviti našu borbu protiv fašističkog neprijatelja u zemlji gde smo i započeli rat. Nakon potpunog oslobodjenja neki će u Palestini videti rešenje za sebe".

Sreo sam i drugove iz "Prvog jevrejskog bataljona" koji je bio organizovan na ostrvu Rabu. Evo njegove kratke istorije. Posle kapitulacije Italije oslobodjen je na Rabu veliki broj interniranih drugova - jugoslovenskih Jevreja, koji su bili tamo zatočeni za vreme fašističke vlasti. Bilo je tamo preko 2.500 Jevreja iz svih delova Jugoslavije, koji su uspeali da pobegnu sa nemačke na italijansku okupiranu teritoriju, a onda su ih Italijani internirali na ostrvu Rabu. Po svedočanstvu mnogih Jevreja, odnos Italijana prema njima nije bio tako rdjav. Dalmatinci i Slovenci, koji su bili internirani na Rabu, tvrdili su da su se Italijani poneli prema njima kao i Nemci, jer su Italijani tvrdili da su im Dalmatinci i Slovenci vekovni neprijatelji još iz vremena mletačke vlasti u tim krajevima.

Posle oslobodjenja Raba organizovan je u Jevrejskom logoru bataljon sastavljen isključivo od Jevreja i dobio ime "Prvi jevrejski bataljon". Bilo je u njemu 350 drugova i 50 drugarica, koji su uglavnom bili naoružani italijanskim puškama. Devojke su mahom bile zadužene za sanitetsku službu. Bataljon je bio prebačen u Liku. U to vreme bila je u punom jeku VI nemačka ofanziva, koja je počela na-

kon što su se Paveličeve i nemačke jedinice reorganizovale posle kapitulacije Italije. Nemci su uspeali da osvoje veliki deo tog područja koje je bilo u partizanskim rukama. Bataljon je učestvovao u jednoj borbenoj akciji većeg obima kod Generalskog Stola protiv nemačkih i ustaških snaga. Privratio se i nekoliko manjih samostalnih akcija protiv nemačkih kolona. Posle šest nedelja bataljon je bio raspušten i njegovi ljudi su prebačeni u druge jedinice VIII korpusa koji je vodio akcije u Dalmaciji. Bilo je nekoliko razloga raspuštanju Jevrejskog bataljona. Bataljon je organizovan kao jevrejski ne radi zajedničkog nacionalnog osećanja, već zato što se slučajno organizovao kao bataljon Jevreja zatočnika iz koncentracionog logora na Rabu. Vodje tog bataljona bili su ubeđeni komunisti, kojima sama činjenica da postoji bataljon pod imenom jevrejski nije previše odgovarala.

Pripadnici tog bataljona bili su većinom novi vojnici bez ikakvog borbenog iskustva, te već zbog toga nisu mogli sačinjavati homogenu vojnu jedinicu sposobnu za akcije pod teškim uslovima. Partizani su običavali da nove borce priključe iskusnim jedinicama da bi na taj način stekli potrebnu ratnu veštinu. Dakako, bilo je među njima i drugova koji su mnogo žalili što je bataljon rasformiran. Nije bilo u njihovoj moći da odluče da li će on da se održi kao takav ili ne. Jedan stari drug mi je rekao: "Da se meni pružila mogućnost da se borim kao Jevrej u jevrejskoj jedinici, ostao bih sa partizanima do kraja rata". Šteta što među njima nije bilo takvih koji bi bili spremni i sposobni da bodre i hrabre te ljude i tako omoguću opstanak bataljona. Većina takvih sposobnih drugova tada već nije bila u životu.

-o-

"Imamo mogućnosti da vas pošaljemo na ostrvo Vis, ostrvo u blizini dalmatinske obale. Tamo ćete moći da izvršite važnu akciju za nas i mogli biste ostati tamo dok se ne ukaže mogućnost da se probijete u unutrašnjost Jugoslavije. Ako imate volje za to, umesto da čekate ovdje u Italiji dva, a možda i tri meseca, moći ćete da otplovite sutra" - rekao nam je major D. On je znao da je naše strpljenje već pri kraju. "Pristajemo", odgovorili smo.

Vis je ostrvo sa površinom od 91 km². To je jedino ostrvo koje partizani drže u svojim rukama i spremni su da ga brane do kraja. To ostrvo je jedini most između partizanskih snaga u unutrašnjosti zemlje i savezničkih baza u Južnoj Italiji. Celo prekomorsko snabdevanje stiže na Vis. Radi toga je posada na ostrvu jaka i dobro naoružana. Ljudi koji su bili na Malti za vreme blokade kažu da Malta nije bila tako dobro utvrđena ni u najkritičnijim danima kao što je Vis sada. To je i razlog što su Vis mnogi nazvali "Jugoslovenska Malta". Partizanska flota, koja je u ono vreme bila sastavljena od dobro naoružanih motornih čamaca, uznemiravala je intenzivno nemačku jadransku flotu, koja je, između ostalog, imala jedan razarač, torpedne čamce i nekoliko podmornica. O smelim poduhvatima ribara-boraca još će se mnogo pričati.

Dva dana posle našeg dolaska brod "Stela Bjanka" postao je "Crvena zvezda". Tri ribarska čamca napala su taj nemački brod puškama i mitraljezima, borili se protiv dobro naoružanog broda koji je imao topove i teške mitraljeze. Bitka je bila više "kopnena" nego pomorska, budući da se ta borba vodila prsa u prsa na palubi broda između partizana i nemačkih mornara. Partizani su savladali Nemce i doveli brod na Vis, a na njemu se vijorila partizanska zastava.

Sreli smo na Visu stare znance, među njima lekara S., nekada člana našeg pokreta. Ostao je veran svom narodu. Teško je biti lekar pod uslovima rata kako su ga vodili partizani. Nema šta da mu se zavidi, kao što se ne može zaveti ni jadnim ranjenicima ili bolesnicima pod onakvim uslovima, gde je vladalo užasno pomanjkanje elementarnih lekova i minimalnih sanitetskih uslova.

Nakon tromesečnog boravka na Visu dobili smo depesu da se smesta vratimo u Italiju, kako bi nas odatle prebacili u unutrašnjost Jugoslavije. Tavo će nas priključiti delegaciji saveznika pri jednom partizanskom korpusu. Sutradan smo već bili u Bariju.

Leto u Južnoj Italiji. Vrlo je toplo, a ja sam u zimskoj uniformi. Kroz dva sata spustiću se negde u jugoslo-

vanake šuke i tamo treba biti dobro odeven. Sve je spremno. Pregledao sam još jednom svu svoju opremu. Putujem za Slavoniju. Tamo u Voćinu je izgradjen partizanski aerodrom, na koji se mogu spustiti avioni koji donose opskrbu a na povratku uzikaju ranjenike da bi ih prebacili u bolnice u Italiji. Sve se te akcije vrše noću, jer se Nemci nalaze nedaleko od tog mesta. Na osam kilometara od aerodroma nalazio se nemački garnizon.

Ja sam malo zbunjen. S jedne strane mi je drago što sam se rođio skakanja padobranom i, što, sada se ispostavilo da ću jednostavno da sidjem iz aviona zajedno sa paketima svauične pošte, raznim aktima, planovima itd. Kada se samo setim šta smo sve propatili vežbajući se nedeljama i nedeljama da bi bili spremni za skakanje padobranom. Sve to sada nije važno. Najvažnije je da stignemo na odredjeno mesto, jer godinu i po dana čekamo na tu priliku.

Na taj put kreću dvomotorni transportni avioni natovareni benzinom i namirnicama za partizane. Ja sam smešten u jednom od tih aviona kao jedini putnik. Američki avijatičari primaju poslednje instrukcije i meteorološki izveštaj. Večeras za Voćin leti šest aviona. Oni se dižu u razmaku od lo minuta jedan za drugim.

Let od dva sata i četvrt prošao je bez smetnji. Vide se svjetla na aerodromu. Dug je red vatri, i crvena i plava svetla. Svih šest aviona kruže nad aerodromom. Prvi je upalio svoja prednja svetla, spušta se bez ikakvih smetnji. Sada smo mi na redu. Još jedan krug i mi ćemo se takođe spustiti... Izenada, desno od nas, video sam ogromno crveno svetlo. Mislio sam da je jedan od aviona upotrebio raketu da bi ocvatilo okolinu. Pilot mog aviona nije, izgleda, mislio isto. Nisam stigao da obratim pažnju na nagli zakret aviona, jer sam bio zadubljen u posmatranje osvetljenog aerodroma. Začudilo me kada sam video da se udaljujemo sve više i više od Voćina. Ljutito sam se obratio jednom od pilota: "Šta se desilo? Zašto se ne spuštamo? Zapovest koju sam dobio veli da večeras moram biti u Voćinu!"

"Moje zapovest" odvrati mi pilot u uzbuđenju "glasl da se vratim u bazu čitav i zdrav". Kad je primetio

da ga nisam shvatio, dodao je: "Video sam veliku eksploziju iznad aerodroma. Jedan od naših aviona je eksplodirao. Po svoj prilici je napadnut od nemačkih lovačkih aviona. Mi nemamo nikakvu odbranu, jedini je izlas: udaljiti se najvećom brzinom koristeći potpuni mrak".

Još uvek mi nije bilo jasno i nisam bio svestan toga da sam izbegao nesreću. Obuzet sam bio nemoćnim besom što ne mogu stići na cilj. Ujutro, kada sam se sreo sa mojim komandantom, majorom D, izdaleka sam se gorko nasmejao:

"Vidiš, nismo se spustili. Sada moram opet da čekam!" D. mi je šapatom odgovorio: "Čuo sam o svemu. Na tvom mestu bio bih srećan što sam se vratio".

-o-

Posle desetak dana skočio sam iz aviona kod Mikleuša u Moslavini i otuda smo pešice prešli 150 km kroz nemačke linije sve do partizanske baze u Slavoniji.

Stajao sam na vratima "Dakote" i gledao dole. Sedam vatri u obliku V i signali sa baterijskim lampama. Nisam mogao da razaznam znake. "Broj vatri je tačan, pa i njihov oblik", ali signali koje daju ne odgovaraju ugovorenim, obrati mi se zabrinuto pilot. "Da li pristaješ da skočiš pod tih uslovima?".

"Ti si odgovoran za ovu akciju", odgovorio sam. "Ako znakovi ne odgovaraju, neću da skačem u nemačke ruke. Imam već gorko iskustvo. Jednom su već bacili sve moje stvari švabama!".

Još jedan krug i pokazalo se da su signali ipak pravilni.

-o-

Sutradan ujutro pitao je načelnik štaba partizanskog korpusa svog zamenika: "Šta su juče Englezi bacili iz aviona?". On se brinuo za topovsku municiju, koja je trebalo da stigne. Zamenik je odgovorio upola cinično, a upola ozbiljno: "Spustili su jednog Palestinca, koji ide za Slavoniju".

Naša komanda je u selu Voćin u Moslavini. Do pre kratkog vremena to mesto nije bilo u partizanskim rukama. Stanovnici sela bili su prilično ravnodušni prema oslobodilačkom pokretu. Oni su hteli samo da žive u miru. Pristajali su uz one koji su im to obećavali, ustaše ili partizani. Sasvim druga situacija je u drugim selima u okolini: Samarica, Popovac, Podgarić - ova sela dala su puno boraca partizanskim jedinicama, a dokaz tome su porušeni domovi njihovih porodica.

Ipak, kako u ostalim selima, tako i u Voćinu, vladala je velika napetost pred izbore koje je trebalo obaviti za okružne organe vlasti. Deljeni su pozivi kojima je pozivano stanovništvo da dodje na skupštinu. Izabrani su seoski delegati i raspravljalo se o merama koje treba preduzeti nakon uspostavljanja narodne vlasti. Na dan skupštine došle su mase iz cele okoline u šumu kod Samarice, gde se održavala ta skupština. Došli su i seljaci iz krajeva koji su još bili pod nemačkom okupacijom. I pored svih opasnosti usпали su da se probiju. Iz oslobođenih sela došli su stanovnici organizovano sa nacionalnim zastavama; došli su i delegati češke i mađarske manjine, veliki broj omladine uz pratnju muzike. Sve se to pretvorilo u narodnu svečanost. U šumi, na jednoj kosi brega, koja je bila pretvorena u prirodni amfiteatar podignuta je govornica ukrašena slikama vodja saveznika, a u sredini je bila velika slika - portret Maršala Tita. Svega nekoliko desetina je sedelo na klupama pred govornicom, a ostali su se zbili oko njih. Preko pet hiljada ljudi je učestvovalo na tom zboru. Moglo se osetiti kakvu pažnju jednostavni ljudi pridaju sastancima kada se govori o njihovoj sudbini.

Nakon što su održana dva predavanja o političkoj i vojnoj situaciji u zemlji i situaciji na svetskom frontu, razvila se živa diskusija. Mogli su se čuti seljaci i seljanke kako govore o svojoj budućnosti i svojoj vlasti. Neko reče da je pobeđa već blizu i uskoro će se moći vratiti svojim kućama. Na to se podiže jedan stari seljak i reče: "Ja vam velim, drugovi, da mi ne smemo odbaciti oružje sve dok mi

seljaci ne budemo oslobođeni od vlasti gospode. Ja sam se borio u prvom svetskom ratu. Verovao sam da idem da se borim za oslobođjenje i slobodu. Nakon što smo pobedili Švabe i Turke vratili smo oružje. Onda se ispostavilo da se nismo borili za slobodu, nego za nove žandarske okove i za nova nasilja gospode. Ovog puta, kad je izbio rat, vi svi znate da sam ja bio prvi koji je poslao svog jedinca vama u partizane. Rekao sam mu da se uvek seti da se njegov otac borio, ali je na pola puta ostavio svoje oružje... Moj sin je poginuo, to svi znate, i ja ovde velim svim borcima ono što sam nekad rekao svom sinu: ne ostavljajte oružje pre vremena. Ja sam već preko 60 godina i u mojoj kući nema nikoga koji može da nosi oružje. Uzeo sam opet pušku i zaklinjem se da je neću ostaviti do potpunog oslobođenja seljaka".

Za vreme razgovora o putevima nove vlasti, jedna devojka je počela da objašnjava: "U čemu je razlika između nove i stare vlasti? Mi hoćemo da svako selo i svaki pojedinac bude odgovoran za dužnost koju preuzima. Na primer, pitanje opskrbe za našu vojsku. U staroj vlasti je komandant okruga davao zapovest da toliko i toliko tona žita mora svako selo da preda vojsci. Niko se nije protivio, ali narod nije davao sa voljom. Mi ćemo objasniti svima o našim potrebama, a seljaci će sami odlučiti koliko mogu skupiti i dati vojsci. Ja se nadam da ćemo tim putem bolje uspeti". U diskusiji je učestvovalo desetina seljaka, vojnika i jedan veliki broj žena. Kod svih je bila na prvom mestu briga za narodnu vojsku, kako je snabdevati i održati i kako urediti unutrašnja društvena pitanja.

Poznavao sam taj narod i ranije, tada kada sam živio u Jugoslaviji. Učestvovao sam na raznim političkim zborovima pre rata na koje je narod takodje dolazio u masama. Razlika je u tome da su tada žandari prisiljavali seljake da uđu u voz koji ih je odvezao na te zborove na račun vlade. Na njima su ministri održavali svoje govore, davali razna obećanja, a narod je samo slušao bez mogućnosti da se nešto ili nešto pita.

Svaki pojedinac sada vidi sebe kako i on odlučuje o sudbinskim pitanjima. To je najdublji smisao narodnog po-

kreta. Počelo se sa izborom okružnih organa koji je trebalo da vrše nadležnosti civilne uprave u Moslavini. Kandidatski odbor je predložio sastav odbora na čelu sa nekada imućnim seljakom Tomom. On je ranije bio poslanik u beogradskom parlamentu, a zatim poslanik u prvom Pavelićevom saboru u Zagrebu. Ubrzo se pokajao i priključio partizanima. Sin mu je partizan od prvih dana ustanka. Ustaše su mu razorili kuću i imanje. Većina učesnika složila se sa predloženom listom kandidata. Među njima su bili i predstavnici vojske, omladinskih organizacija, češke i mađarske manjine i predstavnice ženskih antifašističkih organizacija. Složili su se sa svim osim sa predlogom da predsednik odbora bude taj Toma. Vodila se žučna diskusija za i protiv njega. Nemir je bio sve veći. U toj buci ustala je jedna stara seljanka. Pre rata se sigurno ne bi umešala u takvu diskusiju. Sada govori na skupštini gde je prisutno nekoliko hiljada seljaka. Počela je da govori a narod se stišao: "Siti smo poslanika iz Beograda ili onih koji su išli u sabor u Zagreb, jer su oni doneli nesreću narodu i oni su krivi što je naša zemlja porobljena. Danas mi učestvujemo u slobodnim izborima. Predlažem da izaberemo čoveka koji je bio partizan od početka i u koga imamo svi poverenja i koji poznaje naše potrebe. Ako su to slobodni izbori, onda mi ne treba da biramo čoveka koji je služio kraljevim žandarima i Pavelićevim ustašama. Kažu da je on promenio mišljenje i da je dobar čovek. Imamo i boljševike od njega koji su služili ni kralju ni Paveliću." Njene reci su izazvale veliko uzbuđenje. Svi su je poznavali i bili su zadovoljni što je dala izraza njihovim istinskim osećajima. Na kraju je izabran seljak - stari partizan - u koga su svi imali poverenja.

Na kraju skupštine pridje jedan od organizatora engleskog oficira koji je bio u društvu sa mnom i upitao ga: "Šta vi mislite o našoj demokratiji? Kod vas sigurno ne bi mogla stara seljanka da na taj način utiče na donošenje odluke". Englez je odgovorio sasvim jednostavno: "To je u mojim očima čudna demokratija!".

Partizan nastavi: "U tvojim očima to je vrlo čudno. Za nas demokratija znači volju naroda. Narod je odlučio

po svojoj volji i za svoje dobro. To je naša demokratija."

-0-

Na nebu su se mogli još videti nemački avioni koji su pokušavali da pronadju mesto na kome se držao zbor naroda ovoga kraja. Na kraju te konferencije uz pesmu, plesove i pucanjem u vazduh pozdravio je narod izbor svojih predstavnika na slobodan način i bez uobičajenog pritiska žandara.

Čitave kolone kola sa stokom praćene vikom žena i dece kretale su se iz Čazme, Voćina, Mikleuša u pravcu Bilogore. Čerkezi, pripadnici izdajice Vlasova, su ih gonili i sada su se partizanske jedinice uputile u tom pravcu da bi štatile povlačenje stanovništva. U Samarici oni su čekali na nova uputstva i vesti.

Sedeo sam u sobi pored telefona mesne komande i čekao vezu sa štabom korpusa. U sobi se nalazilo još nekoliko poznatih partizana, ali ima među njima i nekoliko nepoznatih.

Jedan nizak čovek, crnomanjast, meni nepoznat, bez ikakvih znakova vojnog čina obratio mi se: "Zašto niste bombardovali Bjelovar? Ova ta vojska koja nas napada bila je skoncentrisana u toku zadnjih četiri dana u Bjelovaru. To ste vi znali. Uštedeli biste nam mnoge nevolje da ste ih bombardovali. Zašto niste bombardovali?"

"Naivno pitanje" rekoh, a u sebi razmišljao ko li je taj koji se meša u stvari koje ga se ne tiču. "Pitova glavna komanda određuje ciljeve koje treba bombardovati. Juče su bombardovali Gradišku, Banovu Jarugu i Kovsku. Izgleda da su ti ciljevi bili važniji od Bjelovara."

Medjutim, taj je nastavio odlučno i arogantno: "Vi uopšte ne pomažete u dovoljnoj mjeri ovom korpusu. Korpus koji deluje u obližnjem sektoru dobio je tri puta veću količinu namirnica nego ovaj".

Počinjem da budem nestrpljiv. Telefonske veze još nema. Ja bih hteo da se sklonim od tih neugodnih pitanja na-

poznatog čoveka. Najteže mi je baš to što mislim da on ima pravo, ali izgleda da ne shvata da o tome ne odlučujemo mi i nismo ti koji će određivati šta bombardovati i kome poslati potrebne namirnice.

"U Titovoj komandi je poznato koliko aviona mesečno stoji na raspolaganju jugoslovenskim korpusima i oni su ti koji određuju gde treba uputiti te avione. Izgleda da je korpus koji je u neposrednoj blizini i o kome ti govoriš u goroj situaciji i njemu je više potrebna pomoć nego drugima", odgovorio sam odlučno.

Ko li je taj čovek, pomislio sam u sebi. On ne kaže naš korpus, znači da on nije odavde. U više prilika naišao sam na neka lica koja se kreću u jednostavnoj odeći bez ikakvih oznaka, pred kojima se generali dižu i pozdravljaju ih. Taj mi ne izgleda kao jedan od takvih.

Ne znam da li je on pročitao moje misli, ali nakon kratke pauze reče mi pomirljivo: "Ja sam general P., zamjenik komandanta svih partizanskih snaga u Hrvatskoj". Ove reči su me ošamutile. To je jedan od najistaknutijih partizanskih vođa i komandanata. Nekad je bio student tehnike u Pragu, prekinuo studije i priključio se Internacionalnoj brigadi u Španiji. Tamo je služio kao artiljerijski narednik. Kad je izbio rat u Jugoslaviji uspeo je da pobegne iz koncentracionog logora u Južnoj Francuskoj i prebacio se u Jugoslaviju. Tokom vremena postao je jedan od visokih komandanata, a sada mu je svega 28 godina. Shvativši s kim razgovaram pristojnije sam rekao: "Ti znaš da ne zavisi sve od nas. Mi smo ovde samo jedinica koja održava vezu. Tamo /ciljajući na englesko-američku komandu/ odlučuju. Lično ja imam zadatak da vam poslužim kao tumač...".

Među oficirima naše delegacije zavlдалo je veliko uzbuđenje kada sam im ispričao moj razgovor sa generalom P.

"Šta? General P. je dao naredbu da se odmah bombarduje Bjelovar?"

On nije dao nikakvu zapovest, on je pitao zašto nismo bombardovali Bjelovar.

"Takvo pitanje u situaciji u kojoj se nalazimo, od strane tog generala, može biti samo zapovest".

Poslali smo depešu našoj komandi.

Sutradan je objavljeno zvanično: "Naši laki bombarderi su sa velikim uspehom i bez gubitaka bombardovali neprijateljske koncentracije i prevozna sredstva u okolini Bjelovara".

-o-

Polovina avgusta. Noć bez mesečine. Dva američka avijatičara, čije su avione oborili neprijateljski lovci, i ja čekamo u zgradi Narodnog veća u Popovcu. Veće je evakuisalo zgradu i u šumi očekuje napad Nemaca. Čekamo kolonu ranjenika koja treba da stigne oko ponoći. Mi treba da nastavimo s njima za Slavoniju. U Slavoniji je lakše, oslobođena teritorija je veća, aerodromi stoje na raspolaganju partizanima. Sa njih treba prebaciti ranjenike i Amerikance na sigurno mesto. Ovde u Podgariću nalaze se centralne partizanske bolnice. Barake su podignute u dubini šume i dobro su skrivene i staze koje vode do njih. Čitavo područje je dobro branjeno i Nemci nisu mogli prodreti do njih i pored mnogih pokušaja tokom četrnaest meseci. Sada preti opasnost opkoljavanja, te je stoga data naredba da se sve bolnice evakuišu i da se ranjenici prebace u Slavoniju.

Čujemo kako se sve više približava paljba mitraljeza i teških minobacača. Vatra je vrlo intenzivna. Nismo sigurni da li je to neprijateljska vatra ili protivnapad Treće brigade koju smo videli da se ukopava pored Podgarića.

Pred nama je težak put od tri dana i tri noći kroz nemačke linije koje nas dele od predela u Slavoniji. Zadnjih dana bili smo iscrpljeni od napora za vreme povlačenja ispred Nemaca.

Hteli bismo već da čujemo da ranjenici stižu. Ništa se ne čuje. Jedan od avijatičara kaže na sav glas: "Možda je kolona već prošla, a mi je nismo zapazili. Možda bi bilo bolje da se vratimo u partizansku jedinicu i da se priključimo njima. Ako budemo tako čekali, Nemci nas još mogu poh-

vatati". Ipak smo odlučili da čekamo do 1 sat po ponoći i da se, ukoliko dotle ne bude stigla kolona, vratimo u partizansku jedinicu. U okolini je veliki metež, kao pri svakom povlačenju, iako je sve unapred isplanirano. Transport od 38 volovskih zaprega stiže sa svega pola sata zakašnjenja. Zadržali su se radi nedopečenog hleba, jer se ne može ostaviti neprijatelju ni neispečeni hleb. Osim toga nije bilo sigurno da će se na nekom drugom mestu moći da nabavi hleb.

Prišli smo komandantu transporta, pokazali smo mu naša dokumenta i rekli mu da smo dobili naredjenje da sa njim nastavimo put. "U redu" reče, "stvari stavite na jedna kola a vi ćete ići pešice, samo ranjenici mogu biti u kolima. Moramo se požuriti da bi prešli glavni drum i prugu još pre zore".

Straža koja je pratila kolonu bila je većinom na začelju, jer je otuda pretila opasnost. Pred nama su bile samo izvidnice.

Tek u zoru sam mogao da vidim ranjenike. Sad sam mogao i da čujem teške uzdahe i prigušeno stenjanje nekolicine. Prizor je bio strašan. Kola su bila pretrpana ranjenicima koji su se klatili amo-tamo, a medju njima je bilo i takvih kojima su bile amputirane noge ili ruke, operisani stomak ili glava. U očima mnogih mogao si videti izraz bola i patnje.

Sela koja smo prošli bila su razrušena do temelja. Tu i tamo uzdizali su se iz ruševina samo dimnjaci. To su nekad bila srpska sela. Ustaše su ih porušili do temelja, a stanovništvo su pobili ili u najboljem slučaju odveli u logore. Kovačica je nekad bilo lepo selo na vrhu brega, opkoljeno zelenilom i šumom. Bilo je u njemu oko 180 domova. Stanovnici su se bavili zemljoradnjom i šumarstvom. Sada je preostala jedna jedina kuća sa krovom. To je komanda mesta. Medju preživelim je osam porodica koje stanuju u "ruševinama".

Tu u Kovačici imali smo malo odmora. To je svima nama bilo neophodno potrebno. Četiri devojke koje su radile kao bolničarke nisu znale ni za kakav odmor. Za vreme celog puta, a još više za vreme odmora, one su se bavile ranjeni-

cima i negovale ih. Njihova istrajnost i požrtvovnost prevazilazila je ljudske snage. Kada sam ih upitao kako mogu da izdrže bez odmora, dobio sam odgovor: "Odmorićemo se posle pobede".

Posle dva i po dana napornog hoda stigli smo u Djulovac. Odatle smo ranjenike prebacili kamionima na aerodrom.

Rastanak sa ranjenicima je veoma težak. Oni putuju u tuđu zemlju gde se govori njima stranim jezikom. Unamireni su i zbog toga što lete avionom. Mnogi medju njima nisu se još vozili ni automobilom.

Tu su se borili i bili ranjeni i njima izgleda da će upravo sada, dok oni budu odsutni, doći dan pobede a oni neće moći da koračaju u pobedonosnom maršu kroz oslobodjene gradove, sa crvenom zvezdom na kapi i automatskom puškom u rukama. Oni putuju u tuđinu, opraštaju se od ostalih uz uzvik: "Uđrite fašiste. Smrt fašizmu - sloboda narodu!".

Kada sam upoznao J.A. bio je šegrt u poznatoj garaži u Sarajevu. Bio je rođen oko dvanaest godina. Bio je veran član jevrejskog omladinskog pokreta. ~~Imao je i~~ nekim osobitim talentom. Prosečno jevrejsko dete. Mati mu je umrla dok je još bio dete a otac koji je radio kao poslužitelj nije sinu posvećivao mnogo pažnje.

Ponovo sam ga video na Papuku u Slavoniji. Bio je dobro obučen i imao je na sebi očuvan šinjel nemačkog pukovnika. Čiste čizme, partizanska kapa i automatska puška u rukama. Posmatrao sam ga iznenadjeno. Postao je drugi čovek. Lice ozbiljno i malo strogo, duboke brazgotine pod bradom. Glas mu se uopšte nije promenio. Ostao je isti dečiji glas, piskav, koji smo vrlo često morali da učitkujemo na našim sastancima u prostorijama Račomer haccira u Sarajevu.

Taj dečiji glas me je pozvao imenom na moje veliko iznenadjenje. Pozdrav je zapeo u grlu. Od prevelikog uzbudjenja nije mogao da dođe do reči. Partizanski oficir, iskusni politički komesar čije snažne komande i predavanja slušaju stotine boraca, sada je stajao predamnom zbunjen kao dete;

to me podsećalo na omladinca koji stoji pred svojim starijim drugom...

Ja sam takodje bio u nedoumici. Pozdrav mi je bio malo usiljen. Uniforma nas je tako reći prisilila na vojničko ophodjenje čak i u ovoj situaciji koja je bila daleko od svake službene. Bojao sam se da uniforma menja i biće čoveka. Više sam se bojao možda od idejne udaljenosti. Čovek se vremenom menja ...

On se sabrao i upitao:

"Kako su naši ljudi? Šta rade?"

Bio sam opet u nedoumici.

"Naši?"

"Da naši u Palestini", - laknulo mi je.

"Svi su dobro i zdravi su. Imam puno da ti pričam o njima. Pokazaću ti slike i pisma. To ćemo učiniti kasnije. Sada bih hteo da mi ti pričaš o sebi, našim drugovima o kojima nemamo nikakvih vesti. Gde si ti bio u najtežim danima?"

"Svi smo mi krvavo platili", reče, "u našem gradu nije ostalo Jevreja. Bilo je jako teško. Rastrgli su nas na komade."

Nije nalazio reči da izrazi sve strahote kroz koje su prošli Jevreji. Lakše mu je da govori o svojim mukama.

"Ja sam skupa sa C.R. i njegovim ocem pobeo i sklonio se u šumi blizu našega grada. Tamo su se skrivali partizani juna meseca 1941. godine. Njihov komandant je bio H. Ti ga poznaješ. Bio je takodje u pokretu u grupi "Gideon". On nas je vratio kućama. U ono vreme partizani nisu bili toliko organizovani da bi mogli primiti sve one koji su im se želeli priključiti. Kasnije sam odlučio da se priključim našim drugovima u Dalmaciji, jer sam čuo da je veći broj njih još uvek u Veloj Luci".

"Većina njih koji su bili tamo već se nalaze u Palestini" odgovorio sam mu veselo. Istog trenutka požalio sam što sam mu to rekao, jer sam primetio da ga je ta vest uzbu-

dila. Lice mu se smrklo a brazgotina se još više istakla.

Od prvog časa hteo sam da ga pitam za tu brazgotinu. Znao sam da čoveka bez noge ili oka ne treba pitati odmah na početku razgovora o toj nevolji. Sada kada i onako govorimo o drugovima i događajima, usudio sam se da ga zapitam. Kao da je bio spreman na to pitanje:

"Klali su me u Jasenovcu, ali me nisu doklali. Ostao sam u životu i na koncu sam uspeo da pobeegnem. Fobegao sam odatle."

Preostalo mi je jedino da ćutim.

"To se desilo ovako. Na putu za Dalmaciju uhvatili su me ustaše u Mostaru. Bio sam u vozu i prebacili su me u Jasenovac. Tamo sam našao Avrama, Josefa V., Josefa P. i Eracu. Bili smo petorica iz Mašomer hacaira. Nemoguće je pričati o svim grozotama. Nešto si valjda uspeo da pročitaš u brošuri "Jasenovac" koju je izdala Komunistička partija. /Ta brošura je ostavila strašan utisak na sve. I umesto da pobudi ljude na osvetu, ona im je uterala strah u kosti. Kasnije su prekinuli raspacavanje te brošure. /Medju nama je vladalo istinsko drugarstvo koje je poticalo još iz Mašomer hacaira. Jedan drugog smo pomagali i hrabрили se jevrejskim pesmama. Jednog dana došao je i moj red da idem na klanje" reče prešavši rukom preko grla. "Vidiš tu brazgotinu? Nož nije prodro dovoljno duboko. Drugovi su me spasili i lečili dok mi nisu nekako rane bile zacelile. Od tada sam tražio priliku da bežim. Ona mi se ukazala. Ti znaš da sam bio mehaničar. Jednom sam morao ići van logora na motociklu da popravim jedan automobil koji se bio pokvario. Sedeo sam na stražnjem sedištu i mislio sam u sebi: ako sad ne pobeegnem druge prilike neće biti. Iskoristio sam jedan zavijutak da bi se otkotrljao u jarugu i na taj način sam uspeo da se prebacim u brda. Sada sam tu već više od godinu dana i učinio sam koliko sam mogao" reče, pokazujući na oficirski čin.

"Posle pobede doći ću i ja u Palestinu" reče mi ponosno i uverljivo.

Sreli smo se još nekoliko puta i njegova rana mi

nikada nije davala mira. Čovek kome je nož presekao grlo živi i stoji preda mnom ...

Došao je dan kada smo se morali rastati. Upućen je na novu dužnost i u drugi kraj.

"Daj mi nešto za uspomenu", rekao mi je. Hteo sam stvarno da mu dam nešto, jer sam znao kakva je vrednost stvari koje se daju iz drugarskih pobuda. Ali šta?! Slike, upaljač, tabakeru? Sve mi to izgleda suviše prosto i nedostojno u uporedjenju sa dubokim osećanjima koje sam imao prilikom svakog susreta s njime.

"Imaš li revolver?" sinula mi je misao i odmah sam je glasno izrekao.

"Nemam" odgovori mi, lice mu se ozari od iščekivanja. "Takve stvari su kod nas tako reći luksuz".

"Uzmi ovaj revolver!" I uz njega mu dadoh dovoljno municije.

"Hvala ti" reče. "Nisam mogao ni pomisliti na bolju uspomenu. Sačuvaću to kao svetinju sve dok živim".

Za mene je to isto bilo potresno, jer sam bio uveren da sam oružje predao u ruke dragog čoveka.

-o-

Kada je izbio rat Nikola Demonja imao je 20 godina. Radio je u svojoj kući u srpskom selu u Baniji. U školu nije išao, nije znao da čita i piše.

Bilo je dovoljno nedelju dana da njegovom domovinom zagospodare Nemci. U njegovom selu su ustaše pobili sve što su stigli, samo su on i još dvadeset seljaka iz okoline pobjegli u šumu. Partizanski pokret nije još postojao, a oni sami nisu ni znali značenje reči partizan. Demonja je znao samo jedno, da su ustaše pobili celu njegovu porodicu i on ne želi da tako mlad umre. Pošao je da se bori.

22. juna 1941. godine stigle su u šume, koje su postale dom Nikole Demonje i njegovih srpskih drugova, prve

grupice hrvatskih komunista da bi se borili protiv ustaša i Nemaca rame uz rame sa Srbima. Nikola im nije verovao i nije mogao to da shvati:

"Vi ste Hrvati. Vas ustaše neće pobiti. Zašto ste pobjegli od njih?!"

Objasnili su mu cilj borbe i uverili ga. Potpuna sloboda naroda i borba protiv ugnjetavača. Za to je on spreman da se bori svim snagama.

"Šta treba da učinim da budem primljen u vašu Partiju?" upitao je Nikola.

Treba da se boriš i da ubijaš Nemce i ustaše, da ne položiš oružje sve do konačne pobjede". Tako mu je odgovorio Capo, stari železnički radnik, hrvatski komunista, jedan od organizatora ustanka u Hrvatskoj.

U leto 1942. godine prebačena je 30-ta proleterska četa u Slavoniju kao pojačanje tamošnje jedinice i radi organizovanja novih jedinica koje je trebalo da deluju duž pruge Zagreb - Beograd. Među njima bio je i Nikola. On je već "proleter". Biti nazvan proleterom, to je tada bilo važnije od najvećeg odlikovanja. Gradski radnici znaju pošteno da vode stvari i oni zbilja saradjuju sa seljacima saopštavajući im sve svoje planove.

Niskog stasa, širokih pleća, svetle kose, lukavih očiju koje uvek gledaju okolo, gromkoga glasa, bio je dobre prirode i kada se smejavao, treslo mu se celo telo. Snalazio se na terenu bez učenja topografije. Drugim rečima bio je deo tih bregova i dolina u kojima se rodio. Nikola je bio jedan od najsmelijih i najboljih komandanata u Slavoniji.

Njegova prva akcija u Slavoniji bila je likvidacija nemačkog garnizona u Kamenskom. Tu je stekao ime pravog partizanskog komandanta. Još uvek ne zna da čita mapu, a i vojni rečnik mu je nepoznat. On se služi umesto toga nemačkom mašinkom da bi označavao ciljeve. Penjući se na okolne brežuljke on je iz automata slao nekoliko rafala u razne pravce i na taj način je otkrivao neprijateljska skloništa. To još nije značilo da će on napasti te pozicije, nego

je uvek bio spreman da ih izmcmadi iz pozadine i da na taj način sebi osigura uspeh.

Španovica, to je selo u kome je prosišana nevina krv i u kome su ustaše gospodarile više od dve godine. U njoj su se ugnezdili najokrutniji krvnici Slavonije. Svi to znaju i svi ih mrse, ali ih se i pribojavaju.

"Večeras idemo na svadbu!" objavi Nikola, koji je već bio komandant bataljona.

"Ustaški oficir iz Španovice se danas ženi i ja sam pozvat da mu budem kum", smejući se na sav glas rekao je Nikola. "Vi ćete poći s nama".

Trideset sati se vodila bitka za Španovicu. Nikola "kum na svadbi" pretvorio se u krvavog osvjetnika i grobara Španovice. Sađa više neće ustaše da prolivaju krv u okolnim selima, jer su potpuno uništeni. Samo selo je razrušeno do temelja i služi kao opomena svim izdajicama naroda.

Jesen 1944. godine. Na pragu pobeđe. Prve jedinice Sovjetske armije približavaju se jugoslovenskoj granici. U to vreme zauzet je major Nikola Demonja, komandant 12. divizije, napadom na Požegu. Po svojoj naravi nije mogao da sedi u štabu kao komandant divizije. Ušao je u centar grada i bacao ručne bombe na nemačka utvrđenja zajedno sa ostalim partizanima.

Jedan mitraljeski rafal i Nikole Demonje više nema. Poginuo je kao što je priličilo njegovca karakteru. U borbi.

Mnogi drugovi, medju njima visoki partizanski komandanti okupili su se nad Nikolinin otvorenim grobom, a politički komesar divizije je rekao: "Zaklinjemo ti se Nikola da ćemo u toku sledećih napada i dalje čuti tvoj gromki glas. Tvoji vojnici će i dalje slušati tvoj zov na juriš. Tvoj glas neće zanemati...".

Dva dana posle toga divizija majora Nikole Demonje uspela je da uništi nemački garnizon koji je bio utvrđen u Slavenskoj Požegi i oslobodila je grad.

Pukovnik T. je mlad čovek, ima 28 godina. Tamne .
puti, širokih ledja, visokog stasa, učitelj po profesiji,
član Komunističke partije iz mladih dana. On je jedan od or-
ganizatora partizanskog pokreta u Slavoniji. Sa pravom su
ga seljaci zvali "Slavonska majka". Za vreme dugih jesenjih
večeri, u zatišju između dve akcije, sedimo u njegovoj brv-
nari, koja se nalazi na šumovitom brežuljku. Taj stan služi
i kao kancelarija zamenika komandanta Slavenskog korpusa.
Pukovnik T. priča o prvim danima slavenskog ustanka:

"Bili smo svega trojica. Tri partizana u celoj za-
padnoj Slavoniji. U Bilogori imali smo svega dve lovačke pu-
ške i revolver - to je bio početak. Tada smo čuli da Ivo Ka-
rinković ima četu na Papuku koja broji preko 30 ljudi. Mis-
lili smo da je za nas najbolje ako se priključimo njegovoj
četi. Na našu nesreću kod Ive je takodje bio mali broj bora-
ca. Njegova namera je bila da se on priključi nama, jer je
bio našao da mi imamo veliki broj boraca! Ukratko, udružili
smo se. Sada imamo korpus, tri divizije, desetinu hilja-
da boraca, veliki deo oslobođene teritorije, gradove i že-
lezničke pruge..."

Ovakvi razgovori su se većinom završavali diskusi-
jom o ratnoj taktici saveznika. Kakav oblik treba da ima sa-
radnja između partizana i savezničkih snaga, kakva je pomoć
najviše potrebna partizanima itd. Takodje smo vrlo često go-
vorili i o političkim pitanjima koja su tada izgledala manje
komplicovana nego sada.

"A ti" obrati se iznenada pukovnik T. meni "kako
se ti osećaš među nama? Da li si primetio ogromne promene u
našoj zemlji od kada si je napustio?"

Nisam dospeo da odgovorim na pitanje a on, podi-
gavši se, reče mi odlučno:

"Ostani kod nas posle oslobođenja. Nama su potreb-
ni ljudi tvoga kova. Ja se nadam da kod nas neće biti antise-
mitizma i neće progoniti Jevreje. Utvrdićemo novi demokrat-

ski poredak. Napredni ljudi su nam potrebni i tebi je mesto među nama. Neće biti nikakve razlike zbog porekla ili verskog ubedjenja. Fašizam će biti uništen. Šta misliš o tome?"

Mogao sam da mu odgovorim formalnim argumentima koji bi ga sigurno zadovoljili. Mogao sam jednostavno da mu kažem da sam ja engleski vojnik i prema tome ne mogu da se priključim. Osetio sam da smo u toku mog boravka uspostavili drugarake i iskrene odnose, pa ti formalni razlozi ne bi mnogo vredeli. U drugarskoj atmosferi smatrao sam da moram biti potpuno iskren:

"Nisam napustio Jugoslaviju radi antisemitizma ili fašizma. Ja sam već odavno napustio Jugoslaviju. Nisam osetio antisemitizam a polufašistički poredak koji je bio na vlasti u to vreme nije nam onemogućio da živimo. I sam vidiš da sam došao ovamo upravo u vreme kada su zemlju porobili fašisti, nacisti koji su pobili većinu jugoslovenskog Jevrejstva. Pošao sam da bi dao svoj deo u borbi protiv okupatora."

Mogao bi se zadovoljiti i sa tim odgovorom, ali mi se činilo da nije potpun, pa sam produžio:

"Posle rata ja se vraćam u Palestinu odakle sam i došao ovamo. Ja se ovde nalazim samo na jednom sektoru velikog zajedničkog fronta. Pripadam poput tebe naprednom pokretu i imam prema njemu svoje obaveze. Po mom mišljenju svaki napredni Jevrej, a naročito jevrejski omladinac, pripadnik omladinskog pokreta dužan je da se bori za obnovu domaje u Palestini. Kao što je svaki Srbin i svaki Hrvat dužan da bude partizan u svojoj otadžbini i da se u njoj bori za puno oslobodjenje, tako je meni mesto u Palestini."

He razmišljajući pukovnik T. mi reče: "Imaš pravo, potpuno te razumem."

Da bi promenili temu razgovora, napunili smo ponovno čašice jakom šljivovicom, nazdravljajući jedan drugome za dalji uspeh.

Naša baza nalazi se u okolnim šumama Papuka. Zima je i napolju je sneg dubok ceo metar. Sva stabla su pokrivena

na snegom. Sedimo u dobro ugrejanoj brvnari oko radio-aparata i slušamo vesti. Sa svih frontova javljaju o sjajnim pobedama naših saveznika. Naše raspoloženje raste. Iznenada zazvoni telefon. Podigavši slušalicu čujem glas koji zove načelnika štaba. Javljaju da su Nemci ušli u Voćin i zauzeli partizanski aerodrom. Njihove patrola se nalaze u blizini kamenoloma jedno 6 kilometara od nas. Mi mora verovatno da napustimo ovo mesto. U sobi je zavladao muk.

Partizanske brigade su u to vreme operisale na drugim sektorima oslobodjene teritorije i ukoliko neće bar jedna brigada da stigne na vreme u ovaj kraj, bićemo prisiljeni na evakuaciju. Svi smo besni! Na svim frontovima se švabe povlače, samo na našem odseku imaju nadmoćnije snage i uspevaju da napreduju.

Spremamo na brzinu torbe i ubacujemo najpotrebnije lične stvari da bi sve ostalo ostavili u podzemnim sklonišcima. Ako ih Nemci ne otkriju, biće dobro. U protivnom, što se lako može desiti, spremni smo na sve, da bi ih iznenadili jer će oni leteti u vazduh sa svim našim stvarima.

Kada su sve pripreme bile dovršene, počeo je moj stari engleski major da doteruje i glanca svoje cipele:

"Vojnik treba da bude uredan i čist i za vreme povlačenja".

Cela noć je prošla u napetom iščekivanju. Jutro je osvanulo a mi smo još uvek čekali. Brigada nije stigla. Od nadmoćnijih neprijateljskih snaga odvajaju nas samo naše male izvidničke patrola. Istina, ni neprijatelj nije napredovao u toku noći, jer je mrak za njih bio vrlo opasan neprijatelj.

Stigla je vest da se 12. brigada nalazi na putu k nama, što je doprinelo da napetost malo popusti. To je bila jedna od najboljih brigada u Slavoniji. Počinjemo verovati da nećemo morati da napustimo logor. Brigada će odbaciti neprijatelja, ponovno osvojiti aerodrom i situacija će se normalizovati.

Ovog puta su nas Nemci iznenadili, posluživši se

partizanskom taktikom. Nisu išli drumoa, nego su se razišli u manje dobro kamuflirane grupe pokriveni belim ogrtačima. Neprimetno su stigli u našu neposrednu blizinu.

Tri pucnja naše bliske izvidnice su nas probudila iz drezeža. Bezbrižnost, koja je zavladała po primitku vesti o skorom dolasku 12. brigade, bila je raspršena, jer su ti pucnjevi nagoveštavali da se neprijatelj nalazi u neposrednoj blizini i mi mora da se povučemo što je moguće brže u Ravnu goru. Tamo ćemo se sastati sa ostalim jedinicama i priključiti glavnim snagama korpusa.

Jedan od engleskih oficira, koji je hteo da spase svoj automobil, bio je iznenadjen kišom metaka iz neposredne blizine; bio je prinudjen da ostavi automobil i svoje stvari i da što pre pobjegne. Kada smo se ponovno sreli, posle nekoliko sati u Ravnoj gori, bio je vrlo rđavo raspoložen zbog tog gubitka. Njegovo se raspoloženje popravilo posle dve nedelje. Jednog dana nam pridje Dušan, komandant diverzantske jedinice, i upita Engleza: "Šta je sa tvojim automobilom?" Kada mu je Englez odgovorio da nezna, jer ga je napustio za vreme povlačenja ispred Švaba, Dušan se nasmejao grcakim glasom. Englez nije shvatio razlog tom smehu.

...automobilom kao je vrlo dobro poslužio bez te-
... odleteo je u vazduh skupa sa četiri nemačka oficira. Mirirali smo drum za Slatinu i Švabe su odleteli u vazduh - i to je bio njihov kraj. Žao mi je tvog automobila, ali je vrlo časno izvršio svoj zadatak".

Po mišljenju starog engleskog majora čitava se ta stvar sasvim dobro svršila, iako ta Dušanova priča nije bila potpuno istinita. Po njegovom mišljenju vredno je bilo popiti čašicu viskija, što će ohrabriti nešto više mladog Engleza i pomoći mu da prežali svoj omiljeni automobil.

-o-

Nakon četvorodnevno g lutanja stigli smo u selo Borke koje je bilo potpuno uništeno. Miris paljevine osetili smo u nosnicama. Nemci su napustili selo u rane jutarnje časove, pošto su uništili skoro sve domove.

Seljaci, većinom Srbi, počeli su se pojavljivati iz šuma u koje su se bili sklonili.

Naša delegacija se nastanila u jednoj od retkih preostalih kuća. Upitao sam starog domaćina kako se to desilo da njegova kuća nije spaljena. On polako povuče dim iz lule, nasmejajući se lukavo: "To je već četvrti put da su Nemci i ustaše zapalili naše selo i mi smo ga uvek ponovno sagradili. Partizani su nam uvek pomagali u tome. Moju kuću nisu nikad spalili. Prvi put, ne znam šta je bio razlog. Drugi i treći put ostavio sam za sobom, pre negd što sam napustio dom, vino i šljivovicu, sušeno meso i sir. Izgleda da te ubojice, kada napune svoje stomake, ne stignu da se bave paljenjem kuće. Tako je moja kuća u dva navrata ostala čitava."

U toj kući je bila jedna mlada seljanka sa detetom. Upitao sam je kako joj je prošla ta nedelja lutanja po šumi sa malim detetom i kako je izdržala mrz i nevolje. Odgovorila mi je:

"Ovoga puta, nasuprot ranijim, nismo trpeli od gladi jer smo blagovremeno spremili zalihe u šumi, tako da smo hrane imali. Bilo je malo teže zbog deteta, ali eto vidiš prebrodili smo." Pričala nam je da su se Nemci pojavili iznenada i da su zbog toga morali brzo da napuste selo. Ona je trčala sve vreme sa detetom, što joj je bilo vrlo teško i u izvesnim momentima bavila se mišlju da usput ostavi dete.

Teško mi je bilo da to prihvatim, pa sam je upitao: "Kako si uopšte mogla pomisliti na to da ostaviš svoje rođeno dete? Zar ne znaš šta bi se desilo detetu da je palo u nemačke ruke?"

Izgleda da je to pitanje nije mnogo uznemirilo, jer je jednostavno odgovorila:

"Da nisam izdržala Nemci bi nas stigli i oboje ubili. Onako bi ubili samo moje dete, a ja bih iduće godine mogla da rodim drugo".

Gledao sam je u oči sa nevericom, našto je ona,

spustivši oči, rekla: "Takva je naša stvarnost, ali ipak je dobro što nisam ostavila dete".

Jedan od boraca koji je u tom času bio u sobi, da bi potvrdio reči te žene, ispričao mi je slučaj, koji se desio pre dve godine za vreme jedne nemačke ofanzive.

"Da li poznaješ poručnika S.?"

"Da" odgovorio sam. Poznavao sam ga. Pre rata je bio metalški radnik u Brodu i u početku rata priključio se partizanima. Sada je oficir i imam s njim često kontakte.

"Poznaješ i njegovu ženu?"

"Da" odgovorioh. Ona je radila u kuhinji kozande.

"U proleće 1942. godine, za vreme velike nemačke ofanzive bili smo prisiljeni da evakuišemo našu bolnicu u Dubokoj Reci. Nismo imali vremena da sakrijemo ranjenike i bolesnike u bunkere. Nemci su nam bili već vrlo blizu. Preneli smo sve bolesne i ranjene partizane na jedan breg u šumi blizu Ravne gore. Sakrili smo ih iza žbunja. Ja sam tada bio na straži kod tih bolesnika, a komandant straže je bio drug S. koji još nije bio poručnik. Njegova žena sa dvome-sećnim detetom bila je takođe medju bolesnicima sakrivena iza žbunja. Na susednom bregu je jednu naša jedinica zauzela položaje, ali Nemci koji su išli za nama primetili su da se naši tamo ukopavaju. Nemci su počeli da organizuju napad u samom podnožju našeg brega. Jedini naš zadatak je bio da čutimo i ne mičemo se s mesta da ne bismo privukli pažnju neprijatelja, koji nije imao pojma da se na istom bregu nalaze partizani ranjenici. Ako bi nas otkrili, pretila nam je svima smrt. Sa velikom napetošću pratili smo kretanje neprijatelja, kada se iznenada začuo plač deteta. Drug S. je zaškrupio zubima i u velikom bolu, ali odlučno, pogledao je ženu u oči. Ona je razumela. Dete više nije plakalo i Nemci nas nisu primetili. Nakon izvesnog vremena udaljili su se od podnožja našeg brega. Žena poručnika S. je vlastitim rukama ugušila dete a mi, kao što vidiš, svi smo živi. Mnogi od tadašnjih ranjenika se sada opet bore u svojim jedinicama. Nečuvno sam video ženu druga S. i zapazio da je pred porodja-

jem. Tako ti je to kod nas", završi partizan svoju priču.

-o-

Sišli smo sa brda i izašli iz šume koja nam je služila kao sklonište u toku poslednje nedelje. Nastanili smo se u selu Sirač na zapadnim padinama Papuka. Naša delegacija je bila smeštena u jednoj maloj kući pored puta.

Istog zimskog jutra izmamilo me je sunce da izađem pred kuću. Razmišljao sam o događajima koji su se desili poslednjih dana. Nastojao sam da sredim sve utiske i doživljaje iz protekle nemačke ofanzive. Za mene je to bila druga nemačka ofanziva, a za stare partizane u Slavoniji to je već bila dvanaesta po redu /opštih nemačkih ofanziva protiv glavnih partizanskih snaga bilo je sedam/.

Razmišljajući tako, iznenada sam u blizini kuće primetio dete obučeno u uniformu. Videlo se da bi ta uniforma više odgovarala njegovom starijem bratu. Posmatralo me je ljubopitljivim pogledom. Na tom detinjem licu videli su se tragovi vremena. Dosta nabrano lice usled patnji na dugom putu svog kratkog života. Sigurno da nije iz ovog mesta. Slavenska deca izgledaju drugačije. Lice mu je bilo izduženo a telo mršavije.

Hteo sam da započnem nekako razgovor s njim. Da je bio malo stariji ponudio bih ga cigaretom i razgovor bi se razvio sam od sebe. U nedoumici uzео sam cigaretu i pripalio. Dečak mi pristupi:

"Daj vatre družo" reče mi i izvadi iz džepa cigaretu od domaćeg duvana smotanu u novinsku hartiju.

"Ti si suviše mlad na cigaretu" rekao mi blago ali odlučno i mislio sam o svom "vaspitnom uticaju", u vreme kada je on mogao da dobije od svakog prolaznika ne samo vatre nego i cigaretu.

"Ali ja pušim već dugo i to mi uopšte ne smeta".

Video sam konačno da moje dokazivanje nema svrhe. Izvadio sam cigaretu i ponudio mu.

"Gde si dobio tu uniformu?"

"Ja sam partizan." odgovorio mi je kao odrastao čovek.

"Koliko ti je godina?"

"Kažu da mi je jedanaest, ali ja ti mogu reći da sam spreman da se borim sa mnogim iskusnijim partizanima starijim od mene, a da ne govorim o onima koji tek sada dolaze k nama. Ja sam kurir u komandi 12. divizije, u komandi bok. Nikole Demanje."

"Odakle si došao u Slavoniju?"

"To je bilo davno. Ja sam iz Banje ..."

"Ti si iz Bosne?" zapitao sam ga bosanskim narječjem.

"Jasno da sam Bosanac", kao da mu je laknulo. Počeo je bosanskim seoskim izgovorom. "Došao sam ovamo sa proletarskom četom... bio sam kod njin kurir ... mi smo ovde organizovali ustanak ... ali danas to već nije ništa" reče kao da mislio razmišlja. Primitivši moje čuđenje nastavi: "Danas nije nikakva hrabrost davati otpor nemačkoj ofanzivi, jer imamo topove, minobacače, teške mitraljeze. Danas imamo štikle kleca i nesa. Gdegod kreneš naći ćeš vode. U našoj komandi ima puno telefona. Još malo pa ni kuriri neće više biti potrebni. Ona ću i ja biti "proleter"... Oči mu se nasmijale. Uskoro neće na njegovoj kapi biti obična crvena zvezda, nego crvena zvezda sa srpom i čekićem.

"U onim danima je bilo teško biti kurir" nastavi. "Pre dve godine bio sam sa našim drugom Titom u Crnoj Gori. Fašisti su tamo počeli veliku ofanzivu protiv nas. Sigurno si čuo o Petoj ofanzivi. Bili smo u klopci. Oko nas daleko nazočniji neprijatelj. Dve nedelje nismo gotovo ništa jeli. Lobar deo partizana je bio jako utučen, Korol je bio opao, tražili smo druga Tita. On nas je uvek bodrio, pa smo i ovog puta hteli da čujemo neku dobru reč iz njegovih usta. Bili smo tako gladni i umorni da smo bili uvereni da je došao kraj i da nećemo doživeti dan oslobodjenja. Na našu nevolju videli smo da je i drug Tito neraspoložen i sedi oborene

glave na jednom starom panju. Odjednom on ustade, pogleda sve nas i videvši nas tako nesrečne reče: "Drugovi, ja silazim u obližnji gaj i vratiću se uskoro". To nas je još više zabrinulo. Znali smo da je neprijatelj blizu. Prošlo je pola sata a Tita još nema. Posle njegovog odsustvovanja od jednog sata bili smo već očajni. Kad smo mislili da smo već izgubljeni, pojavio se. Bio je veseo. Uspravan i podignute glave povika nam iz daljine: "Drugovi, našao sam bunker sa hranom i puno slanine i izvor vode. Ladjite, pa ćemo se svi najesti a zatim napuniti naše torbe koliko budemo mogli."

Svi smo pogurili za njim u dolinu. Tako je bio pravi raj. Prosto nismo verovali svojim očima. Jestli koliko nam duša hoće i još uzeti zalike za put! Kad smo završili sa jelom, obrati nam se drug Tito:

"Drugovi, hoćete li da se predate neprijatelju, ili hoćete da se borite za oslobođenje i konačnu pobjedu?"

"Borićemo se s tobom do pobjede!" viknuli smo svi. Taj povik se čuo u celoj Crnoj Gori. Tako smo nastavili borbu..."

Njegova dečija fantazija je bila dovoljna da stvori legendu u koju je sam verovao.

"A ti druže, ti si padobranac?" upita me dečak - vojnik, pokazujući na znake na noz rukavu.

"Da" odgovorih. Njegove oči posmatraše u daljinu.

"Posle oslobođenja mi ćemo imati svoje vazduhoplovstvo, a ja ću biti padobranac..." reče mi sa svom ozbiljnošću.

1945. godina. Prvi dani meseca marta. Nemci se povlače na svim frontovima. Neprekidni redovi nemačkih vojnika i nemačkih kolona povlače se glavnim putem Slavenski brod - Zagreb. Nemci se služe u tu svrhu i željezničkim saobraćajem. Evakušu jugoistočnu Jugoslaviju. Nemačka vojna komanda se nalazi u jednom starom zamku kraj Cernik, mestu idealnom za sedište komande. Sakrivena je u borovoj šumi nedaleko od grada Građiške, željezničke pruge i glavnog puta.

Obaveštenje o mestu nemačke komande, tačan opis mesta i pojedinosti koje su potrebne za vazdušni napad dobili smo od partizanskog oficira za vezu koji je radio u okolini. Njegovi pouzdani ljudi doneli su mu sve nužne podatke. U nemačkoj glavnoj komandi se nalaze medju ostalim oficirima i tri generala, razgranata telefonska veza, radio-stanica itd. Po svim znacima to je važno mesto i za nas je jako važno ga ga uništiti. Daljemo depešu sa svim potrebnim podacima za bombardovanje. Svoje smo učinili i sada čekamo.

Sutradan u podne čuju se jake eksplozije. Dolaze iz pravca Cernika. Iz istog pravca dobro se čuje zujanje aviona. Ne znamo, doduše, rezultate tog bombardovanja, ali saznajemo to za dan-dva.

Posle dva dana doveli su nam kanadskog vazduhoplovnog oficira, ranjenog u glavu. Pričao je da je jednog dana uzleteo da bombarduje neko mesto čudnog stranog imena kojega se više ne seća... Rekli su mu da je to važna nemačka baza i glavna komanda. Njegov avion je teško pogodjen, pomoćnik poginuo, a on ranjen, uspeo je da se spusti padobranom. Dan i no je lutao šumom, dok ga nije našla partizanska patrola i dovela našoj delegaciji.

"Ti si bombardovao Cernik?"

"Da, da, to je tačno ime - kako si rekao?"

"Cernik. Je su li ti poznati rezultati?"

"O rezultatima ne nemoj pitati. Kada je cilj predanost je oslobadjan bombi, tako da iza toga ne vidim ništa. Letim brzinom od preko 300 milja na sat. U avionu se nalaze automatski foto aparati, koji slikaju šta se zbiva za vreme bombardovanja. Sada ih više nema, jer su propali zajedno sa avionom. Moguće je da su drugi avioni, koji su se vratili u svoje baze bili uspešniji i snimili. Oni će vam sigurno javiti".

"Ne mari. Partizanski kurir u Cerniku će već znati rezultate. Uskoro će sigurno doći i do nas" rekoh mu smejajući se.

U podne istog dana javili su telefonom iz korpusa:

"Obaveštajac iz Cernika je upravo stigao. Ako hoćete da čujete rezultate o uspehu bombardovanja nemačke komande, možete doći ovamo i on će vam sve ispričati".

Otišli smo i povelili kanadskog avijatičara.

Mladi seljak u seoskoj nošnji sa partizanskom kapom na glavi doneo nam je prve vesti o vazdušnom napadu na nemačku komandu:

"Avioni su leteli vrlo nisko i svi pogoci su bili direktni. Zamak je potpuno uništen. Poginulo je mnogo nemačkih vojnika i oficira i medju ostalima i jedan general. Telefonske žice su pokidane, radio-stanica uništena. Nemačka komanda više ne postoji."

"Najzanimljivije je" nastavio je sa čudjenjem taj obaveštajac "da su avioni stigli ravno nad zamak, bacili bombe i izgubili se. Išli su pravo kao da ih je neko vodio. Čitav napad je trajao samo par minuta".

Preveo sam Kanadjaninu sve što je obaveštajac pričao. Bio je zadovoljan i rekao je: "Znači da smo uspešno obavili zadatak".

"To je jedan od pilota koji je učestvovao u napadu na zamak. Njegov avion je pogodjen, iskočio je iz aviona padobranom. On je jedan od onih koji su uništili nemačku komandu u Cerniku", objasnio sam mladom partizanu.

On ga je oduševljeno pogledao. Nije verovao da pred njim stoji čovek koji upravlja takvim rušilačkim aparatima - avionima.

"Ne mogu još uvek da shvatim", reče mladić zbunjeno "kako su mogli doći iz Italije pravo nad mesto ... kako su znali da je to sedište nemačke komande".

-o-

Četiri dana i noći slušamo artiljerijsku paljbu Sovjetske armije s onu stranu Drave, u Madjarskoj. To je još dosta daleko. Deli nas od njih preko 60 kilometara.

Sada se češće budimo noću i slušamo vatru topova. Čuju se sve bliže i sve jače. Poneki put zavlada zatišje od sat-dva. Sigurno menjaju pozicije, ili se možda povlače? Poznato nam je da se na ovom sektoru koncentrisala velika oklopna snaga neprijatelja i biće vrlo teško savladati je. Jasnih vesti sa fronta nema. Osim rusko-nemačkog fronta preko Drave postoji još uvek velika nemačka snaga s ovu stranu na južnom delu reke i ta snaga nas odvaja od Rusa.

Sreda, rano izjutra, tek je svanulo, niko kod nas ne spava. Topovska paljba čuje se vrlo jasno. Postajemo nestrpljivi. Trebalo bi već da se probiju k nama. Nikakav neprijatelj ne može da izdrži pod takvim udarcima čelika i baruta.

Odjednom zavlada tišina. Papuk je tih i cela Slavonija je mirna. Ne čuju se čak ni mitraljezi, ni minobacači koji su dosada bili nerazdvojni deo toga kraja zadnjih godina.

"Imamo vezu, veza je uspostavljena", javljaju veseli glasovi partizana koji stižu sa severa. Uspostavljena je veza između sovjetskih jedinica i partizanskih boraca.

Rusi su zauzeli Barč na severnoj obali Drave i Nemci koji su bili na južnoj obali povukli su se pod pritiskom dva partizanska korpusa koji su operisali u okolini. Partizani su ušli u Viroviticu nakon bitke koja se vodila nepre-

Vest da je uspostavljena veza raširila se brzo u celoj okolini i izazvala radost kod svih. Na svakom mestu se čuje pesma i igra. Mlađi seljaci spremaju darove za vojnike. Duž svih putova vijuju se zastave i podižu slavoluci. Sovjetska vojska je stigla na granicu Jugoslavije.

Stari engleski major, koji je takodje sa nestrpljenjem očekivao kraj rata, u početku se veselio, da bi se malo kasnije duboko zamislio. Na koncu reče:

"Ja hoću da vidim tu na Papuku rusku oklopnu divizionu. Još uvek na hiljade nemačkih vojnika se nalaze u okolini i mogu bez teškoća napasti Papuk i razbiti nas. Samo

ruska divizija na ovom mestu može da nas obezbedi".

Ruske divizije, doduše, nisu došle. One su bile zauzete borbama za Budimpeštu i Beč. Oslobodjenje Slavonije prepustili su partizanima. Ipak, veliko je bilo naše veselje kad smo se sreli sa sovjetskim vojnicima koji su došli da nas posete i da ispitaju okolinu. Veselje je bilo obostrano.

"Sojuznici!" kliknuli su veselo. Popili smo i nazdravili u zdravlje savezničkih komandanata. Ljubili su se, igrali i opet pili u zdravlje "sojuznika". Izgleda da su i oni sa nestrpljenjem očekivali taj susret. Ojvima je laknulo. Partizani su znali da je ta veza samo privremena. Pravač ruskog napredovanja bio je sever i zapad, a ne jug. Sa juga su Nemci vršili težak pritisak na partizane. Radi toga je trebalo evakuisati sve one koji nisu bili sposobni za najveće napore do kojih će doći u poslednjoj fazi rata, kada će Nemci početi sa ofanzivom da bi obezbedili put prema severu.

Sve partizanske bolnice sa svojih 2000 ranjenika i bolesnika prebačene su kroz Madjarsku u oslobođeni Beograd. Sve škole sa djacima i nastavnicima prebačene su u plodnu Vojvodinu, koja se nalazila u rukama nove Jugoslovenske armije.

Prebačeni su i starci i žene. Medju njima i Jevreji izbeglice, koji su bili nekoliko meseci u Djulovcu. Medju njima bilo je i takvih nesretnika koji se nisu uspeli prebaciti na južnu italijansku obalu nakon što su ih partizani oslobodili iz logora na Rabu. Partizani su ih prebacili u unutrašnjost zemlje, prvo u Liku, u kojoj je vladala glad, što je otežavalo život civilnog stanovništva. I partizani su se održavali na dnevnoj porciji od svega osam suvih smokava, a civilnom stanovništvu bilo je još teže. Izbeglice su lutale pešice. Bili su gonjeni na svim putovima od nemačkih patrola i aviona. Pokušavali su da se probiju do Slavonije, verujući da u njoj ima hrane u izobilju. U Djulovac je stigao samo deo izbeglica, koji su krenuli iz Like. Ostali su na putu uhvaćeni ili ubijeni.

Izbeglice iz Djulovca bili su stari i oronuli ljudi. Oni koji su mogli držati pušku u ruci ili obavljati bilo koju drugu dužnost priključili su se borbenim jedinicama već u Lici.

Prvog dana dolaska u Slavoniju sreo sam nekolicinu tih izbeglica.

"Šta ima novoga u Palestini?" bilo je njihovo prvo pitanje.

"Da li postoje nade za naše potpuno oslobodjenje?"

"Kada će se svršiti rat?"

"Šta ćemo raditi posle rata?"

"Sva naša deca su ubijena, imovina opljačkana. Mi smo ostali bez snage. Kako ćemo izdržati?"

Očekivao sam susret sa mladim Jevrejima. Nadao sam se da ću susresti i mnoge članove našega pokreta. Njima bih znao da odgovorim i ohrabrim ih u sličnoj situaciji. Oni su mladi i možemo da tražimo od njih nove napore. Ali šta da kažem ovim Jevrejima? Čime ih mogu utešiti? Njihov jedini spas je da se prebace negde u pozadinu gde će biti tretirani kao izbeglice i izbeći opasnostima.

Pod zaštitom Sovjetske armije prebacili su se i oni preko Mađarske u Beograd. Tamo će proživeti poslednje godine života jadikujući nad grobovima /ukoliko ih uopšte ima/ braće, žena i porodica.

Naša misija je završena. Ujutro smo dobili telegram prema kome je trebalo prvim avionom, koji stigne u Daruvar, da se prebacimo u Italiju. Za mene je bilo jasno da ću se odatle vratiti kući.

Nemci su ponovo osvojili sve gradove Slavonije tokom ofanzive koja je trajala mesec i po dana protiv partizanskih snaga u Slavoniji. Daruvar sa aerodromom je tri puta prelazio iz ruke u ruku. Ovog puta se sreća okrenula nama. Partizani brže ovde dve divizije, čiji je jedini cilj da osiguraju bezbednost sletanja i uzletanja sa aerodroma.

Ima mnogo ranjenika i to je jedina mogućnost da se prebace u Beograd. Ruski avioni dolaze svake večeri i prebacuju na stotine ranjenika u novopodignute bolnice na oslobođenoj teritoriji.

Uputili smo se ka prvom avionu, kao što je glasila zapovest. Jednom reči, "uzleteti prvim avionom", jer sutra će možda biti prekasno, ako aerodrom zauzmu Nemci.

Trideset ranjenika i tri člana naše misije, zatim još tri partizana, među njima i drug G., svezili smo se u dubinu transportnog američkog aviona, kojim su upravljali sovjetski piloti. Letimo sat i po nad jugoslovensko-nezačkim frontom u Sreću i stižemo u Beograd.

U avionu strašan zadatak. Trideset ranjenika i njihovi bolovi od svežih rana. Ja sam se priljubio uz zid aviona da ne bih slučajno povredio bilo koga od tih ranjenika koji leže do mojih nogu.

Nisam mislio da ću na taj način napustiti Slavoniju. "Bežimo" pred zadnjim okršajem, mislio sam u sebi. Bio sam siguran da ćemo ući u Zagreb ili Osijek na sasvim drugi način.

Bežimo pod zaštitom mraka. Zapovest je zapovest i nema mesta za diskusiju. Naša dužnost je završena. Zar je zbilja moja dužnost obavljena?! Ili možda tek sada počinje? Šta ću reći kod kuće? Da nema Jevreja i da su sa njima nestali i najbolji drugovi našega pokreta. Zašto onda da ostanem ovde? Radi pobeđničkog marša u Osijeku? Kad je već tako, dobro što je došla ta zapovest i dobro je što sam već u ovom avionu. Dosta je sanjarenja.

Vide se svetla. Letimo iznad ušća Save. Stigli smo u Zemun. Vrata aviona se otvaraju. Udišem čist vazduh punim plućima.

"Jeli drug G. među putnicima?" pita jedan glas.

"Da, tu sam" čuje se odgovor.

"Iz Vrhovne komande žele da im se odmah telefonski javiš."

Drug G. je jedna od skromnih figura među partizanima. U običnoj partizanskoj uniformi bez ikakvih oznaka čina i bez odlikovanja. Pred takvim čovekom ustaju generali i pozdravljaju. Ispostavilo se da je on član Vrhovne komande i predstavnik Centralnog komiteta Partije u Slavoniji.

Nakon par minuta izadje iz telefonske kabine sa lakim osmehom na naboranom licu.

"Stari" me zove i poslaće svoj lični automobil, jer nema dovoljno automobila u gradu."

Još malo pa će biti kod "Staroga". Šeta po sali na aerodromu gore-dole i vidi se da je malo nervozan.

"Drug G., jesi li već bio u Beogradu?" upitah ga.

"Bio sam puno puta. Beograd nisam video. Uvek me je žandarmerija vozila zatvorenim policijskim kolima iz zatvora na sudjenje i opet natrag. Puno sam se vozio u samom gradu, ali ga nisam nikada dobro video."

Sutra će se voziti ulicama Beograda u automobilu Vrhovnog komandanta i videće oslobođeni grad. I on je jedan od tih oslobođilaca. Mislio sam u sebi da je osećaj pobeđe u pravednoj borbi jedan od najlepših doživljaja. Da li pojedinac može u svoz oduševljenju postići kulminaciju poput mase? Rekao sam samom sebi da nema plemenitije stvari i većeg doživljaja od osećanja pobeđe cele zajednice, celog naroda koji je postigao pobeđu u borbi punoj herojstva. To je pobeđa rada, hrabrosti i požrtvovanja.

Taj dan, 27. marta, bio je dan slavlja i ogromnih manifestacija u Beogradu. Četiri godine pre toga svrgnut je polufašistički režim. Kao posledica te pobune Nemci su napali Jugoslaviju. Taj dan se smatra simbolom početka partizanske borbe, koja je počela demonstracijama stotina hiljada ljudi širom cele Jugoslavije.

Ceo Beograd je igrao. Na Terazijama se sakupilo oko deset hiljada ljudi i svi su igrali kolo. Kladići, gradjani, vojnici Sovjetske armije, partizani - svi su bili zagrljeni i plesali do iznemoglosti. Bilo mi je drago da ih vidim

u njihovom veselju, ali ja nisam bio veselo.

Gde mogu da nadjem Jevrejina? Nesvesno sam se uputio prema Kosmajskoj ulici. Zgrada je bila napuštena. U njoj nije bilo ni žive duše.

Nastavio sam putem ka bivšoj Jevrejskoj opštini.

"Ej... pa ja te poznajem... gde sam te video?" zaustavi me stari Jevrej na putu. Ne mogu da se setim gde sam ga video zadnji put.

"U Djuiovcu" reče. "Sada smo svi ovdje u našoj Opštini. Imamo zajedničku kuhinju."

Prodavnom stoji devojka u sivoj kešulji i u plavoj suknji. To je bila uniforma naših drugarica.

"Ti si iz Hašomer hacaira?"

"Da" reče ona zbunjena. Kada je videla na mojim naramenicama "Palestine" uhvatila me obema rukama:

"Ti si došao odatle?"

Posle toga smo sreli još dve devojke.

Sve zajedno njih tri. U celom Beogradu tri člana našega pokreta...

S. mi priča o godinama lutanja i patnjama za vreme rata. Poznavali smo se za vreme rata.

"Ne mogu više da podnesem. Tu se nalazim već mesec i po dana. Dvadeset godina sam živela u ovom gradu. Kada sam išla ulicama svakih pet minuta me je neko pozdravio. A sada? Ne mogu više da podnesem." Oči su joj pune suza.

Negde oko 1300 Jevreja u celom Beogradu i tri člana Hašomer hacaira...

Groblje je brojnije od onih koji su ostali u životu.

Ostao sam samo jedan dan u oslobođenom Beogradu. Morao sam izvršiti zapovest da se vratim u Italiju prvim avionom. Ovog puta piloti su bili Amerikanci. U velikom avionu

ima svega pet putnika. Kroz tri sata spustićemo se u Bari. Put nas vodi iznad Srbije i crnogorskih planina.

Evo Drine. Mnogo krvi je proliveno na njenim strmim obalama. Ona je kao i pre, svetlo zelena. Letimo brzinom od preko 200 milja na sat. Jurimo preko velikih predela i nema vremena da se previše o svemu misli. Sutjeska. Evo Sutjeske, vičem i pokazujem ostalim saputnicima koji su zauzeti igranjem karata. Vidite li onaj klanac? To je Sutjeska. Ovde se vodila najžešća borba jugoslovenskih partizana. U ovom klanecu je nekoliko stotina partizana odlučilo o sudbini Balkana. Ovde u ovoj dolini oni su uzeli sudbinu u svoje ruke.

Sutjeska je ostala daleko za nama. Vidi se samo Durmitor u svojoj svojoj lepoti. Mnogo ih je na njemu palo i oni su, plativši životom, spasli svoj narod. Među poginulima bilo je i naših drugova, mladih Jevreja. Njegov narod nije pobedio u ovom ratu.

---ooo000ooo---

